

UOT 338.001.336

Fərid Şahin oğlu ƏSGƏRLİ
Azərbaycan İqtisad Universitetinin dissertantı.
E-mail: feridask17@gmail.com

BANK LİKVIDLİYİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ İQTİSADI MAHİYYƏTİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi: milli iqtisadiyyatımızın son on ili üzrə statistik məlumatlara görə dünya maliyyə təşkilatları tərəfindən hazırlanıb likvidlik əmsalının yardımı ilə dövlətin bank sektorunun analiz olunması və bankın maliyyələşdirilməsinin genişləndirilməsinin təzə yollarını müəyyənləşdirmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: indiki işdə mütləq, həmçinin nisbi statistik rəqəmlərin yardımı, statistik müşahidələr sayəsində əldə olunmuş materialın məcmu halına gətirilməsi, o cümlədən qruplaşdırılma vasitəsi ilə analiz metodu tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: müasir bank sisteminin fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, likvidlik əmsalı analizi, təzə maliyyələşdirmə metodlarının işlənməyi üçün milli və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının məlumatlarından, internet resurslarından, tanınmış müəlliflərin maliyyə bazarına aid nəşrlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: fors-major durumların qeydə alınmasının qeyri-mümkün olması, siyasi arenada baş vermiş dəyişikliklər likvidlik üzrə aparılmış islahatların təsirini analiz etməyi çətinləşdirir. Likvidlik əmsalının hesablanması istifadə edilən fondların əlçatmaz olması belə analizin məhdudiyyətlərindən biri kimi qalmaqdadır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: dövlətin bank sektorunun likvidlik analizi əsasında bankçılıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üzrə mövcud olan önəmli problemlər müəyyən olunmuş və likvidliyin artırılması və nəzarətin gücləndirilməsi üsulları təqdim edilmiş, kommersiya banklarının maliyyə riskinin aşağı salınması məqsədilə üsullar işlənilib hazırlanmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: bank sisteminin vəziyyətini nəzərə almaqla, əldə edilmiş nəticələr bankların likvidliyinin artırılması və maliyyələşdirilmə mənbəyinin genişləndirilməsi üçün tətbiq olunmasına imkan verir.

Açar sözlər: *likvidlik, maliyyələşdirmək, kommersiya bankları, əmsallar*

Giriş

Müasir iqtisadi nəzəriyyədə likvidlik termini bir neçə kontekstdə istifadəsini tapmışdır. Belə müddətlərdən biri də aktivlərin likvidliyidir. Aktiv likvidliyi, maddi aktivlərin nağd pula çevrilməsinin sürətini, satış asanlıqını, satışını və qiymətini təsvir etmək üçün istifadə olunur (Bessis, J. “Bankçılıqda Risk İdarəetməsi” 2009) Likvidlik, eyni zamanda nağd pul və ya təqribən nağd məbləğdən istifadə edərək şirkətin balansında olan aktivlərin fondları şəklində özünü təsvir etmək üçün istifadə olunur. Aktivlərin likvidliyi nə qədər yüksəkdirsə, şirkətin özü də o qədər yüksək fəaliyyət göstərir. Bir şirkətin likvidliyinin ölçülməsi təhlildə əsas amillərdən biridir. Bu məqsədlə maliyyə nisbətləri hazırlanmışdır. Şirkətin likvidlik nisbətləri belə bir göstəricidir. Bu nisbətlərdən biri də şirkətin ödəmə tarixinə yaxınlaşdıqda qısamüddətli öhdəliklərini ödəmə qabiliyyətini təyin edən cari nisbətdir (Berger, AN, & Bouwman, CH “Maliyyə Böhranları və Bank Likvidliyinin Yaranması” 2015) Şirkətin fəaliyyəti dövründə likvidlik riski yaranır, bir neçə mənə daşıyır, lakin mövcud vəziyyət nisbətindən irəli gələn bunlardan biri də şirkətin borclarını ödəmə müddəti yaxınlaşdıqda ödəyə bilməyəcəyi ehtimalıdır. Bu amil şirkətin maliyyə problemləri ilə üzləşməsinə səbəb ola bilər. Əməliyyatın ikinci iştirakçısını nəzərə alaraq likvidlik riskini də vurğulamalıyıq. Bu vəziyyətdə risk, qarşı tərəf iştirakçısının yaxşı bir maliyyə vəziyyətinə baxmayaraq, aşağı bir likvidlik səviyyəsinə baxmayaraq bir ödəmə edə bilməməsindən qaynaqlanır.

Əmanətçilərin depozit hesablarını nağdlaşdırmağı seçmələri səbəbindən banklar likvidliyini asanlıqla itirə bildiyindən, xüsusilə banklar üçün likvidlik riski üstünlük təşkil edir. Həm də əmanətçilərlə problemlərlə yanaşı banklar likvidlik səviyyəsinə təsir edən başqa bir faktorla qarşılaşa bilər – bu, şirkətlər qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsidir. İlk mərhələdə bu şirkətlər banka kredit borcları, kredit xətləri qurdular ki, şirkət lazım gələrsə lazımı pulu ala bilsin. Tarixən bankların təhlili göstərir ki, bir çox banklarda likvidlik riski var və bu amil iqtisadiyyatın vəziyyətinə ciddi təsir göstərir. Bu risk bankların təbiəti ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır və bu səbəbdən də bu göstəricilər nəzərə alınmaqla, banklar, dövlət qurumları və özəl sektor likvidlik riskini anlamaq və bu riski azaltmaq üçün dövlət siyasətində, tənzimləmələrdə və risk qiymətləndirmə siyasətlərində tətbiq etmək üçün mümkün olan hər şeyi bölüşürlər.

Bu iş həm də bankların likvidlik konsepsiyasına, risklərinə və bu problemin seçilmiş bir ölkə, yəni Azərbaycan Respublikası nümunəsi kontekstində həll yollarını müəyyənləşdirməyə yönəlib.

Maliyyə kapitalının mahiyyəti barədə fikirlərin təkamülü. İnkişaf şərtləndirilmiş keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri ilə xarakterizə olunur, bunların mahiyyəti, aralarındakı xas, vacib bir əlaqə, kəmiyyət dəyişikliklərinin keyfiyyət dəyişikliklərinə keçid qanununu ortaya qoyur.

Birincisi, bir şeyin, obyektin, əlaqənin dayandırıldığı dəyişikliklər, ikincisi bir şeyin, obyektin, münasibətlərin bütövlükdə, müəyyən bir sistemin qorunub saxlandığı dəyişiklikdir. Bu qanunun mahiyyətini açıqlayan əsas kateqoriyalar kəmiyyət, keyfiyyət və həddir. Kapital istehsalı prosesinin öyrənilməsində birbaşa metodoloji funksiyaları yerinə yetirirlər. K.Marks “Kapital” da yazır: “Hər hansı bir faydalı şey iki baxımdan təhlil edilə bilər: keyfiyyət və kəmiyyət tərəfindən”, (Балабанов И.Т. 2016: с.480).

Beləliklə, K.Marksın təhlil etdiyi əmtəə keyfiyyət və kəmiyyət vəhdətidir, istehlak məhsullarının miqdarı istehsalçıların ehtiyaclarını üstələdiyi üçün kəmiyyət münasibətlərinin keyfiyyətə keçməsinin nəticəsidir. Məhsul tarixi inkişafında bir sıra dəyişikliklərə məruz qalır ki, bunun da nəticəsi başqa bir keyfiyyətin - malların istehlak fenomeni kimi pulun formalaşmasıdır. Maliyyə mallardan daha yüksək sifarişin keyfiyyəti rolunu oynayır – bunlar “Sosial baxımdan əhəmiyyətli bir forma” olduğu üçün daha inkişaf etmiş münasibətlər dilə gətirilir. Pulun inkişaf müddətinin məzmununu ondan ibarətdir ki, istifadə keyfiyyətinə malik olduqları halda, xəzinələr əmələ gətirir, əmtəə dünyasının sərvəti və eyni zamanda kəmiyyət xarakteristikasına sahib olan bir ödəmə vasitəsi kimi göstərilir.

Bununla birlikdə, artıq dəyərin (D - T - D1) formalaşması üçün başlanğıc nöqtəsi olan başqa bir əmtəənin - əməyin, pulun mahiyyətinin öyrənilməsi zamanı pul fərqli bir keyfiyyət - kapital mallarının mübadiləsi üçün olur.

Pulun kapitalla çevrilməsi mexanizmi K.Marks tərəfindən kəmiyyət dəyişikliyinə keçid qanununun istifadəsi əsasında araşdırılır.

Romantik kapitalizm dövründə kapital anlayışı həqiqətən var idi və hər kəs tərəfindən sərvət simvolu - pulla müəyyənləşdirilmiş müəyyən bir varlıq kimi qəbul edildi. Kapitala gəldikdə, onun özü tarixdə o qədər özünü göstərdi ki, əvvəlki fikirlər kifayət deyildi. Beləliklə, artıq K.Marksın tədqiqatında bu mahiyyət kapital-mülkiyyət və kapitalın funksiyasına bölünmüş, ticarət, istehsal və pul kapitalı arasındakı fərq göstərilir. Eyni “sərmayə” - sosialist siyasi iqtisad termini - pulun özü deyil. Sosial fəaliyyətin bazar rejiminin kök komponenti kimi - kapitalın şüurlu bir şəkildə başa düşülməsini tələb edir.

Cədvəl 1 iqtisadçıların kapitalın inkişafına dair əsas baxışlarını, kapitalın tarixi retrospektivdə mahiyyətinin nəzəri izahını təqdim edir.

Müasir rus məktəbində kapital tez-tez torpaq, əmək və təşəbbüskarlıq qabiliyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi ilə əldə olunan gəlir gətirmək üçün istehsal vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Müasir İqtisadi Lüğətdə kapitalın aşağıdakı tərifləri verilir: “Geniş mənada kapital gəlir əldə edə biləcək hər şey və ya mal və xidmətlərin istehlakı üçün insanların qurduğu mənbələrdir. Məhdud mənada kapital, istehsal vasitəsidir (fiziki kapital), gəlirin işləyən açarıdır. Pul kapitalı fiziki kapital əldə etmək üçün təyin olunan puldur” (Акулов В.Б., Акулова О.В. 2012: с.301).

Təqdim olunan müddələrin təhlili göstərir ki, iqtisadiyyatdakı demək olar ki, bütün müdrik insanlar kapitalı mal istehsal etmək və sahibinə gəlir vermək qabiliyyətində olan bəzi real pul əmlakı kimi təyin edirlər.

İqtisadi sistemin inkişafından, bütün cəmiyyətin tərəqqisindən asılı olaraq kapital anlayışına əhəmiyyətli yanaşmalar dəyişdi. İqtisadi sistemin inkişafı daha mürəkkəb istehsal vasitələrindən istifadə etməklə əməyin istehsal gücünün artmasına, işçilərin ixtisasının və təhsilinin artmasına əsaslanır.

Bir işin məhsuldar gücünün böyüməsi ən çox yeni müstəqil fəaliyyət növlərinin meydana çıxmasında (bölgüsündə), ictimai əmək bölgülərinin dərinləşməsi prosesində göstərilir. Bu proses çərçivəsində sənaye kapitalı formalaşır və dəyişdirilir.

Cədvəl 1.

Tarixi retrospektivdə kapitalın mahiyyətinin nəzəri izahı

İqtisadi istiqamət (məktəb)	Kapital haqqında ümumi anlayışlar
François Quesnay (Physiocrats) düşüncələri	Kapital, təbiət üçün ən təbii olan kənd təsərrüfatı istehsalının bir vasitəsidir. Kapital əvvəlcə inkişaf etmiş və hər il investisiya qoyulmuşdur. Birinci akt olaraq illik dəyişdirilməsini tələb etməyən uzunmüddətli istifadənin əldə edilmiş istehsal vasitələri, ikincisi isə hər il yenilənməsi lazım olan vasitələrdən istifadə olunur.
Adam Smith (klassik siyasi iqtisad)	Kapital malların istehsalı, emalı və ya alınması (malların dəyişdirilməsi) üçün sərfəli satış məqsədi ilə, yəni mənfəət əldə etmək üçün istifadə olunan bir müəssisədir (ehtiyatlar). Bir sahibin sahibliyində qalan kapital ona gəlir gətirir.
Karl Marks (marksizm)	Kapital sosial-iqtisadi kateqoriyadır; bu daxili dəyər işəgötürənə məxsusdur, mənbəyi işçilərin ödənilməmiş əməyidir; bu mahiyyət hərəkətdə, maddiləşdirilmiş istehsal vasitələrinin canlı əməklə qarşılıqlı təsirdə özünü göstərir.
Alfred Marshall (neoklassik məktəb)	Makro və mikroiqtsadiyyat səviyyələrində kapitalın mahiyyətinə iki yanaşma. İkinci vəziyyətdə kapital, gəlir əldə etmək üçün istifadə edilə bilən sahibinin sərvətinin bir hissəsidir. Makroiqtisadiyyat səviyyəsində kapital əmək və torpaq ehtiyatları ilə təmin olunan istehsal vasitələrinin məcmusudur.
K. Menger, E. Böhm-Bawerk (subyektivizm)	Kapital əsas əmək və torpaqdan əldə edilir. Gəlir gətirən bir vasitə kimi kapitalın miqdarını əvvəlki dövrdəki şərtləri (xərcləri) təyin edir. Bundan əlavə, kapital müxtəlif sahələrdə (sahələrdə) fərqlənir - kapital sahibinin gəliri formalaşdığı istehsal dövrü vaxtındakı fərq. Kapitalın “marjinal faydası” sahibinin kapital böyüməsi vahidi gəlirindəki artımdır.
J.M.Keyns (Keynsçilik)	Kapital gəlir əldə edə bilən sərvətdir; Sərvətin pul forması bank faizləri ilə müqayisədə kapitaldan istifadə etmək üçün həmişə alternativ imkanlara malikdir; sərvətin kapitala çevrilməsi, bu investisiyadan əldə olunan gəlirin bank faizindən çox olması ilə əlaqələndirilir.
J.Schumpeter (ən yeni məktəb)	Kapital, istehsal vasitələrinin cəmiyyətin keyfiyyətli inkişafı məqsədi ilə istifadə üçün əldə edildiyi “alıcılıq qabiliyyəti fondu” dur. Kapitalın funksiyası dəqiq texniki, texnoloji və sosial tərəqqini vaxtında təmin etməkdir.

(Mənbə: *Economic Journal*, <https://economics.studio/>, 2020)

Pul kapitalı sənaye kapitalının funksional bir forması kimi tanınmış bir hərəkət formasına malikdir:

$$D - T (CW, PC) \dots P \dots T' - D', \text{ burada } A' > D.$$

Əmtə kapitalının hərəkəti aşağıdakı kimi təmsil oluna bilər:

$$T' - A' - T' * (CP *, PC *) \dots P' \dots T'' * T'.$$

Bu funksional formalar dəyərin yaradılması və paylanması prosesinə obyektiv şəkildə qarşı çıxır.

İnsan cəmiyyətinin müəyyən bir inkişaf dövründə, onun iqtisadi təşkili, iqtisadi sistemi, sənaye məhsullarının satışı üçün müstəqil bir fəaliyyət növü kimi ayrılma (təcrid) baş verir. Sənaye kapitalına peşəkarlıqla tabe olan, məhsul satan və son istifadəçiyə gətirən insanlar var. Onların kapitalı (ticarət kapitalı sənaye kapitalının ayrı bir hissəsi kimi) yalnız dövriyyə sahəsində fəaliyyət göstərir.

Pul sahibi üçün, onların hərəkəti birbaşa pulun özünə qaytarılması ilə məhdudlaşır, çünki kredit kapitalistlərinin alıcıları tərəfindən vəsaitlərdən istifadə edilməsi maraq doğurmur.

Kapitalın özündə bir bölgü var, hər hansı bir hissəsi istehsal sahəsində yaradılan əlavə dəyərdən (mənfəətdən) şəxsi pay tələb edir. Pul kapitalının (kapital əmlakının) sahibi faiz şəklində öz payını qazanır. Pul kapitalisti (kapital funksiyası) orta mənfəət və faiz arasındakı fərqə bərabər bir təşəbbüskar gəlir əldə edir. Bu bölgü mütləqdir, geniş yayılmışdır.

Əlbəttə ki, kapital bölgüsü orta sosial mənfəətə də təsir edir, bu da hazırda orta sosial faiz dərəcəsi və orta sosial sahibkarlıq gəlirinin cəmi kimi təmsil olunur. Orta mənfəətin bu bölgüsü də mütləqdir, geniş yayılmışdır.

Borc kapitalının meydana gəlməsi, ortaya çıxan dəyişikliklərin institusional konsolidasiyasını tələb edirdi. Bu, pulla peşəkarlıqla işləyən və daha çox dərəcədə özünün deyil, başqalarının vəsaitlərindən istifadə edən xüsusi müəssisələr olduqda, kreditin və bank sisteminin olduğu xüsusi bir forma kimi kreditin inkişafında əks olunur.

Kapitalın bölünməsi öz növbəsində dünyada mövcud olan iqtisadi əlaqələri dəyişdirə bilməzdi. Kapital mülkiyyətinin meydana çıxması, bu mülkiyyətin yeni mal adları sinfini yaratmaya bilməzdi.

1970-80-ci illərdə bir insanın sosial-iqtisadi rolunun ən ardıcıl və adekvat şəkildə təzahür etdiyi insan kapitalı nəzəriyyəsi fəal şəkildə inkişaf etdirildi. Bir insanın qabiliyyətlərini xüsusi bir kapital olaraq qiymətləndirmək üçün ilkin şərtlər artıq iqtisadi elm klassikləri V.Petty, A.Smith, D.Ricardo və K. Marksın əsərlərində təqdim olunur.

A. Smith birbaşa əmək bacarıqlarını, bilik və bacarıqlarını “əsas kapitalla, sanki şəxsən reallaşdırılmış kimi” daxil etdi (Балабанов И.Т. 2016: с.208).

İşçinin məhsuldar bacarığı avtomobil, bina, torpaq kimi gəlir istehsalına da kömək edir, baxmayaraq ki, bunlar dövriyyədə deyil və sahibinin şəxsiyyəti ilə ayrılmazdır. Əməyin əsas kapitalın bir elementi kimi formalaşması, yəni “işçinin bacarıq və bacarıqlarının artırılması” əlavə əmək, vaxt və digər xərclər, yəni “həqiqi xərclər” də bura daxildir.

İnsan qabiliyyətlərinin xüsusi bir kapital formasına çevrilməsinin şərtlərini təhlil etmək üçün Marksın pul və digər malların - istehsalın nəticələri, istehsal vasitələri, torpaq, qeyri-maddi məhsullar və s. kapitallaşma şərtlərini müəyyənləşdirməsinə metodoloji yanaşması vacibdir. Marksa görə pul aşağıdakı şərtlər daxilində kapitalla çevrilir:

- 1) səhmdən hərəkətə keçdikdə dəyəri artırmaq üçün istifadə olunur, yəni mənfəət əldə etmək;
- 2) əməyin təkrar istehsal dəyəri istehsal prosesində əməyin yaratdığı yeni dəyərdən az olduğundan əməyin artığı dəyər mənbəyidir;
- 3) torpaq, işçi qüvvəsi, qazandıqları gəliri kapitallaşdırmaqla kapitalla çevrilə bilər, deyək ki, torpaq kirayəsini kapitallaşdırmaq;
- 4) kapitalın şəxsi mülkiyyətin hökmranlığı şəraitində insan tərəfindən istismar edilməsi.

Nəticə etibarilə, insan qabiliyyətlərinin toplanmasına yönəldilən investisiyalar, istehsal texnologiyası, informasiyalaşdırma və əməyin intellektuallaşması ilə dəyəri artan xüsusi bir kapital forması kimi qəbul edilə bilər.

Günümüzün iqtisadiyyatında bir şirkətin iş uğurunun açarı getdikcə ənənəvi maliyyə kapitalı deyil, intellektual kapitaldır.

L.Edvinssonun tərifinə görə, intellektual kapital insan kapitalının (şirkətin işçilərinin real və potensial intellektual imkanlarının, habelə şirkətin işçilərinin müvafiq praktik bacarıqlarının) və struktur kapitalının (şirkətin kapital komponentləri, müştəri münasibətləri, iş prosesləri, verilənlər bazaları, markalar və İT sistemləri) bilik və qeyri-maddi varlıqlara “vurma” xüsusi təsiri sayəsində sərvət (və müvafiq dəyər) yaradan amillərə (mənbələrə) çevirmək bacarığıdır”.

İntellektual kapitalın vacib tərkib hissələrindən biri də məlumatın tanınmasıdır, çünki o, istehsal prosesində fəal iştirak edir və bu da əməyin istehsal gücünə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. İnformasiyanın istehsalata təsiri onun istehsal amillərində, ilk növbədə ixtisaslı işçi qüvvəsində maddi olması ilə əlaqələndirilir.

* Struktur kapital - prosesdəki kapital, yenilik, müştəri faktorları və şirkətin məlumat bazaları, markaları və İT sistemləri;

** Müştərinin kapitalı - şirkətin müştəriləri ilə yaxşı işləyən effektiv qarşılıqlı əlaqəli kapital;

*** Texnoloji kapital bir şirkətin effektiv daxili iş proseslərində maddi cəhətdən kapitaldır.

İnformasiya mənbəyinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun praktik tükənməzliyidir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə istifadə edildiyi, istehlak edildiyi üçün, informasiya mənbəyinin mənbələri yalnız artır. İnformasiya mənbəyi istehsal prosesi zamanı yox olmur, tətbiqin yığılmış təcrübəsi və yerli xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq dizayn dəyişiklikləri sayəsində qorunur və hətta artır.

İnformasiya mənbəyinin spesifikasiyi onun digər iqtisadi mənbələrə və istehsal amillərinə münasibətində özünü göstərir. Günümüzdə məlumatlar getdikcə daha çox əlavə bir qaynaq kimi deyil, həm də maddi və əmək ehtiyatlarını əvəz edə bilən və sonuncular üçün mütləq və nisbi ehtiyacları azalda bilən ehtiyat mənbəyi olaraq da fəaliyyət göstərir. Bunun sayəsində ictimai istehsalın optimallaşdırılması baş verir, ictimai əməyin təbiəti və quruluşu dəyişir və məhsuldarlığı artır.

İnformasiya texnologiyaları istehsal prosesinə aktiv təsir göstərir. Bu təsirin əsas istiqamətləri bunlardır: bu prosesdəki son əlaqələrin sayını və istehsal sistemlərinin idarəolunurluğunu artırmaq, iqtisadi inkişafın dövrü xarakterini ört-basdır etmək, iqtisadi dinamikanın yüksək dalğalarının rolunu artırmaq, işçilərin təhsil, ixtisas və mədəni səviyyəsinin rolunu artırmaq.

Aqrobiznes kapitalı torpaqların əsas istehsal vasitəsi kimi istifadəsi və həm bitkiçilikdə, həm də heyvandarlıqda biotexnologiyanın yayılması ilə əlaqələndirilir.

Ticarət kapitalı malların satılması üçün istifadə olunur və malların müəyyən bir yerdə və müəyyən bir zamanda alınması, daşınması, saxlanması və istehlakçılara təqdim edilməsi üçün logistika texnologiyalarına əsaslanır.

İntellektual kapital, biliklərin bərpası və toplanmasını, yenilikləri və insan kapitalının inkişafı üçün istifadəsini təmin edir. Elm, kompüter elmi, təhsil, mədəniyyət və incəsənət günümüzdə ən gəlirli investisiya sektoruna çevrilmişdir.

Sosial kapital, əsas varlığı mütəxəssisin şəxsiyyəti, istedadı, biliyi və bacarığı olduğu sosial xidmətlər sahəsinə qoyulur. Bir həkim, sənətkar, yazıçı, təlimçi, sosial işçi ictimai xidmət məsələlərinin keyfiyyətini və səviyyəsini təyin edir.

Müasir şəraitdə intellektual və insan potensialının rolu bir qədər artmışdır və inkişafına qoyulan intensiv investisiyalar onları əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla yanaşı, istehsal prosesində yeniliklərin rolunu da kəskin şəkildə artırır. İqtisadi böyümənin ən təsirli mövzusu yenilikçi inkişaf əsasında həyata keçirilir. Post-sənayeləşmə şəraitində ən vacib istehsal vasitəsi, sənaye dövründə olduğu kimi işçidən uzaqlaşdırıla bilməyən ağıldır.

Yenilikçi tipin inkişafı ilə maliyyə, maddi və intellektual istehsal amillərinin prioriteti dəyişir. Ənənəvi iqtisadiyyatda istehsal prosesinin maddi və maliyyə komponentləri əsas rol oynayırdı. Sürətli dəyişikliklə bu rol intellektual, insani və təşkilati amillərə keçdi: təkamül rəhbərliyi, AR-GE işçiləri, know-how, patentlər, lisenziyalar. Dünya iqtisadiyyatında insan kapitalının prioritet yığılması ilə sosial və yenilikçi kapital yığıma metoduna keçidi təmin edən yeni bir investisiya siyasəti tədricən formalaşır. Dövlətin inkişaf səviyyəsini qiymətləndirərkən Dünya Bankının

metodologiyasına uyğun olaraq insan kapitalı milli sərvət və təkrar istehsal kapitalını (əsas və dövriyyə fondları, yığılmış maliyyə mənbələri) da əhatə edir. Eyni zamanda, kvalifikasiya səviyyəsi, bilik, gəlir, yenilik, həyat keyfiyyəti və s. qiymətləndirilir.

Mövcud iqtisadiyyatda kapitalın ən yeni formalarının əhəmiyyətini qeyd edərək, kapitalın funksiyalarının dəyişdirilməsini, post-sənaye iqtisadiyyatındakı əhəmiyyətini də göstərməlidir.

Cədvəl 2.

İqtisadi inkişaf mərhələləri üzrə kapital formalarının yaranması və formalaşması

İqtisadi inkişaf mərhələsi	Texnoloji strukturların xüsusiyyətləri	Kapital formalarının yaranması və formalaşması
Ənənəvi cəmiyyət		Ticarət kapitalı Sələm kapitalı
Sənaye cəmiyyəti	Sənaye texnologiyası yığınları. Birinci yol, aparıcı element maddənin çevrilməsi üçün maşın olan reproduktiv zəncidir; İkinci yol - aparıcı rolu maddə və enerjinin çevrilməsi üçün bir maşın kompleksi oynayır; Üçüncü metod maddə, enerji və məlumatları işləyən maşınlar kompleksidir (maşınlarla istehsal, işçinin iştirakı olmadan ən azı bir məhsulu işləyə bilməyən maşınlar).	Sənaye kapitalı aşağıdakı formalarda: - pul kapitalı; - istehsal kapitalı; - əmtəə kapitalı. Maliyyə kapitalı
Postindustrial cəmiyyət	Postindustrial texnoloji yollar. Dördüncü yol, maddələrin işlənməsi üçün avtomatik cihazlar komplekslərinin aparıcı roludur (yeni məhsulların buraxılması üçün yenidən konfigurasiyada insanın iştirakı tələb olunan seriya istehsalı üçün avtomatik maşınlar); Beşinci yol - maddəni və enerjini çevirmək üçün bir sıra maşınları və məlumatları işləyən maşınları xarakterizə edir; Altıncı yol maddə, enerji və informasiyanın emalı üçün bir avtomat kompleksinin xülasəsidir.	Sosial kapital intellektual kapital İnsan kapitalı Məlumat kapitalı Marka və digər formalar

(Mənbə: Economic Journal, <https://economics.studio/>, 2020)

Kapitalın iqtisadi mahiyyətini nəzərə alaraq, ilk növbədə onun xüsusiyyətlərini qeyd etməliyik:

1. Kapital istehsalın əsas amilidir;
2. Kapital gəlir gətirən maliyyə mənbələrini xarakterizə edir. Bu tutumda kapital istehsal amilindən təcrid oluna bilər - kredit kapitalı şəklində, bu da istehsalda (fəaliyyətdə) deyil, maliyyə (investisiya) fəaliyyət sahəsində gəlir əldə etməyi təmin edir;
3. Kapital sahibləri üçün əsas sərvət mənbəyidir. Həm cari, həm də gözlənilən dövrdə bu, rifahın lazımı miqdarını təmin edir. Cari dövrdə istehlak edilən kapitalın bir hissəsi, sahiblərinin keçici ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş quruluşunu tərk edir (yəni kapitalın funksiyalarının dayandırılması). Yığılmış hissə, sahiblərinin gözlənilən dövrdə ehtiyaclarını ödəmək üçün dizayn edilmişdir;
4. Kapital, bir ölkənin inkişaf səviyyəsini və bir müəssisənin bazar dəyərinin əsas göstəricisini qiymətləndirərkən makro səviyyədə milli sərvət ölçüsüdür. Bu tutumda, ilk növbədə, şirkətin öz kapitalı fəaliyyət göstərir ki, bu da onun xalis aktivlərinin həcmi müəyyənləşdirir. Eyni zamanda, müəssisə tərəfindən istifadə olunan şirkətin öz kapitalının miqdarı eyni zamanda onları əlavə

mənfəət verən borc vəsaitləri ilə cəlb etmək imkanlarını xarakterizə edir. Digər, az əhəmiyyətli amillərlə birlikdə bu, müəssisənin bazar dəyərini qiymətləndirmək üçün əsas yaradır;

5. Müəssisənin kapitalının dinamikası onun iqtisadi fəaliyyətinin səmərəliliyi səviyyəsinin ən vacib barometri kimi göstərilir. Öz kapitalını yüksək dərəcədə özünü təmin etmək qabiliyyəti, şirkətin mənfəətinin yüksək səviyyədə formalaşması və səmərəli bölüşdürülməsini, xarici mənbələrdən maliyyə balansına kömək etmək qabiliyyətini xarakterizə edir.

Kapitalın maddi funksiyalarından əlavə, müasir iqtisadiyyatda daha da aydınlaşan sosial funksiyaları da ayırmaq olar, çünki əhəmiyyəti durmadan artır.

İnsanın mədəniyyəti və əxlaqı artıq istehlakda nitelik və zəka olaraq da lazımdır. Tibbi deontologiya, pedaqoji və iş etikası, təşəbbüsün şərəf kodu, əmək və gündəlik əxlaq komandalarda sağlam mənəvi və psixoloji mühit yaradır, əmək məhsuldarlığını və gəliri artırır. İşçilərin nüfuzu və şirkətin imici müştərilərin və investisiyaların cəlb edilməsi üçün eyni dərəcədə vacibdir, işin göstəriciləri də vacibdir. İşgüzar şərəf, vicdan, ədəb, məsuliyyət mədəni iş münasibətlərində yüksək qiymətləndirilir. Əlbəttə, yabançılaşma, eqoistlik və qarşıdurmalar var, ancaq bunların öhdəsindən gəlmək üçün əlavə vəsait və səylərə ehtiyac var. Buna görə mədəni və mənəvi kapital bütün fəaliyyət sahələrində xüsusi bir insan kapitalı növü kimi qəbul edilməlidir (Балабанов И.Т. 2016: с. 480).

Kapitalistin əsas iqtisadi məsuliyyətindən də danışmaq olar - əsas vəsaitlərin səmərəli saxlanması, bərpası və artması üçün.

Beləliklə, mövcud iqtisadiyyatda kapitalın aşağıdakı funksiyaları fərqlənə bilər:

- material (mal və xidmətlərin istehsalı, kapitalın təkrar istehsalı, kapital yığılması və s.);
- sosial (əhəlinin ehtiyaclarını ödəmək, əməyin təkrar istehsalı, kapital əmlakının bölgüsü və s.);
- mənəvi (cəmiyyətin inkişafı, istehsal mədəniyyəti və etikası və s.).

Bizim nöqtəyi-nəzərimizdən, müasir dünyada sosial və mənəvi funksiyalar getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da bir tərəfdən mülkiyyət münasibətlərinin dinamikası, digər tərəfdən yeni kapital formalarının formalaşması və inkişafı ilə əlaqədardır.

Kapital təsnifatı

1. Formalar üzrə:

- 1) öz kapitalı - mülkiyyət hüququ üçün sahib olduğu aktivlərin ümumi dəyəri;
- 2) nizamnamə kapitalı, təşkilatın maliyyə təşkilatının ölçüsü maliyyə öhdəliklərindən məsul olan əsas mənbəyidir;
- 3) əlavə kapital - əsas vəsaitlərin, əsaslı tikinti layihələrinin və digər materialların, təşkilatın faydalı istifadə müddəti (bir ildən çox) olan obyektlərinin yenidən qiymətləndirmə məbləğini özündə cəmləşdirən kapital;
- 4) ehtiyat kapital - mənfəətin müəyyən bir miqdarda (illik mənfəətin 5% -i) çıxılması ilə formalaşan kapital, təşkilatın bölüşdürülməmiş mənfəətinin böyük əhəmiyyəti var, bu səbəbdən də fəaliyyətlərin genişləndirilməsinə investisiyalar qoyulur;
- 5) təşkilatın cari fəaliyyətini sabitləşdirmək üçün zəruri hədəfləri müəyyənləşdirmək üçün təşkilatın gələcək xərclərini hesabat dövrü üzrə istehsal və ya dövriyyə xərclərinə bərabər şəkildə daxil etməklə qurulan təşkilatın digər ehtiyatları;
- 6) birbaşa önümüzdəki dövrdə fəaliyyətlərin maliyyələşdirilməsinə borclu cəlb olunan borc kapitalı.

2. Obyekt haqqında:

1) əsas kapital - dərəyənin bütün uzunmüddətli aktivlərə investisiya qoyuluşu zamanı istifadə etdiyi kapitalın bir hissəsi;

2) dövriyyə kapitalı - təşkilatın bütün dövriyyə kapitalını yatıran birliyin kapitalının bir hissəsi.

3. İstifadəsi üçün:

1) məhsuldar kapital - ancaq fəaliyyət aktivlərini iqtisadi fəaliyyətə yatıran birliyin maliyyə mənbələri;

- 2) borc kapitalı - investisiya prosesində iştirak edən təşkilatın maliyyə mənbələri;
- 3) spekulativ kapital - birbaşa mücərrəd maliyyə əməliyyatları zamanı istifadə olunur.
4. Zəng müddətində olma konfigurasiyasına görə:

- 1) müəssisə fondları;
- 2) bank kreditlərinin qaytarılması üçün vəsait;
- 3) elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsi üçün vəsait;

4) yuxarı təşkilatlara ayırmalar üçün vəsait, müəssisənin maliyyə kapitalının formalaşması mənbələri. Bütün mülkiyyət formalarındakı müəssisələrin maliyyələşdirilməsini birləşdirən əsas şey, mülkiyyətçinin mütəşəkkil iqtisadi və ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan miqdarda maliyyə kapitalının olmasıdır. Kapitalın ilkin formalaşması əsas fondlardan və dövrüyyə fondlarından ibarət nizamnamə fondu yaratmaqla bir müəssisə yaradıldıqda həyata keçirilir.

Müəlliflər belə bir yanaşma təklif etdilər ki, maliyyə kapitalının mahiyyəti ilə bağlı hələ bir fikir birliyi yoxdur. Əvvəllər dərc edilmiş ensiklopediyalarda və lüğətlərdə bu tərif R.Hilferdingin “Maliyyə Kapitalı” əsərində verdiyi maliyyə kapitalının anlaşılmasına əsaslanır. Heç bir dəyəri olmayan, lakin gəlir əldə etmək hüququ verən qondarma kapital və inhisar bankçılığı ilə sənaye kapitalının birləşməsi nəticəsində maliyyə mənbələri ayrılır. Bu lüğətin təkrar nəşrində “uydurma kapital” başlığı yoxdur və ensiklopediya olduğunu iddia edən lüğətdə qondarma və ya maliyyə kapitalı ümumiyyətlə qeyd edilmir və yalnız “maliyyələşdirmə” başlığı var.

Elektron Wikipedia Wikipedia.ru maliyyə kapitalının aşağıdakı tərifini verir: “Maliyyə kapitalı borcalanlara və investora istehsal aktivləri kimi əsas kapital əldə etmək imkanı verən fondlara aiddir. Əsas kapitala məhsul və xidmət istehsalında iştirak edən avadanlıq daxildir. Maliyyə kapitalı borcalanlara ödənişlə - faizlə verilir”.

Əslində yuxarıdakı tezis kredit kapitalını müəyyənləşdirir. Yuxarıda qeyd olunan səhvlər təhsil və elmi ədəbiyyatda mövcuddur.

Bundan əlavə, maliyyə kapitalının əsas zəruri xüsusiyyəti maliyyə mənbələrindən yaranma, maliyyə sisteminin sabitliyi və əhəlinin və sahibkarlığın maliyyə xidmətlərinə normal çıxışı ilə xarakterizə olunan maliyyə aktivlərindən gəlir əldə etmək və onların müasir dünyada təkrar istehsal proseslərinə intensiv təsiridir. Eyni zamanda, maliyyə kapitalının funksiyaları vaxt amilini aşmaq, əməliyyatları virtual hala gətirmək və nəticədə maliyyə aktivlərini real vaxtda çevirmək olan infokommunikasiya texnologiyaları üzərində işləyir. Dövlət maliyyəsi, təbii inhisar subyektlərinin korporativ kapitalı daxil olmaqla magistr al maliyyə sisteminin alt sisteminin komponentləri sistemin bir hissəsinə çevrilir və Qrupu təmsil edən maliyyə maliyyə qloballaşmasından asılıdır.

Maliyyə kapitalının keyfiyyətindəki genişmiqyaslı dəyişiklik, maliyyə məkanı və qlobal maliyyə fəaliyyətinin praktikası ilə ölkənin hərtərəfli inkişafını təmin etməyə yönəlmiş siyasətlər arasında ortaya çıxan, dünyada hökm sürən tendensiyalara uyğun gələn maliyyə və iqtisadi münasibətlərin yeni formalarının meydana çıxması ilə özünü göstərir.

Nəticə

Likvidlik problemlərini aradan qaldırmaq üçün ölkənin kommersiya banklarından likvidlik idarəetməsi və maliyyələşdirmə metodlarında yeni istiqamətlər tətbiq edilməsi tələb olunur. Dünya kommersiya banklarının istifadə etdiyi üsullar bu problemlə mübarizə üçün ən təsirli üsullardan biridir. Dünya iqtisadiyyatının getdikcə artan inteqrasiyasını, yüksək texnologiyaların inkişafını nəzərə alaraq, banklar rəqabət qabiliyyətini və likvidliyini artırmaq üçün gündəlik əməliyyatlar apararaq ödənişlər üçün öz platformalarını inkişaf etdirməlidirlər.

Ölkədəki banklar likvidliyin artırılması metodları ilə yanaşı yüksək gəlirlilik dərəcələri ilə əlaqəli risklərin idarə olunması üçün tədbirlərə də ehtiyac duyurlar. Belə metodlardan biri də Aktiv / Passiv İdarəetməsidir.

Nəticədə, bankların likvidliyi əsas problemdir ki, həlli üçün hər bir səviyyədə sistemə yanaşma və nəzarət tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2010-2015-ci il üçün Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətləri barədə bəyanatı // <http://www.cbar.az>.
3. Azərbaycan Respublikasının “Banklar haqqında” Qanunu. 16.I.2004-cü il.
4. Azərbaycan Respublikasının “Mərkəzi Bank haqqında” Qanunu. 10. XII. 2004-cü il.
5. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2019-cu il və ortamüddətli dövr üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanat.
6. Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. (2009), Bakı, “Qanun”, 1092 s.
7. Bəşirov R.A. (2014), “Bank işi fənni üzrə ilk interaktiv dərs vəsaiti”. Bakı, “Elm” 289 s. <https://www.stat.gov.az/>
8. Bindseil U. “Central bank financial crisis management from a risk management perspective,” Cambridge University Press 2014, p. 394-440.
9. Bunda I., Desquilbet J.B. “The Bank Liquidity Smile Across Exchange Rate Regimes” International Economic Journal, 2013, 22(3), p. 361-386.
10. Diamond D.W. and Rajan R.G. “Banks and Liquidity,” American Economic Review, 2011, p. 422-425.
11. Fielding D., Shortland A. “Political Violence and Excess Liquidity in Egypt” Journal of Development Studies, 2015, 41(4), p.542-557.
12. Ghosh S. “Credit Growth, Bank Soundness and Financial Fragility: Evidence from Indian Banking Sector” South Asia Economic Journal, 2010, 11(1), p.69-98.
13. Jimenez G., Ongena S., Peydro J., Saurina J. (2011), “Credit Supply: Identifying Balance-Sheet Channel with Loan Applications and Granted Loans” ECB Working Paper Series, 1179 p.
14. Lucchetta M. (2017), “What Do Data Say About Monetary Policy, Bank Liquidity and Bank Risk Taking?” Economic Notes by Banca Monte dei Paschi di Siena SpA, 136 p.
15. Maechler A.M., Mitra S., Worrell D. (2017), “Decomposing Financial Risks and Vulnerabilities in Eastern Europe” IMF Working Paper, 248 p.

Фарид Шахин оглы Аскарли
диссертант Азербайджанского Экономического Университета

Роль финансовых рынков в капитализации банковской системы и обеспечении ликвидности

Резюме

Актуальность темы: в эпоху глобализации интеграция мировых экономик усилилась, и поэтому кризисы в отдельных странах немедленно оказывают негативное влияние на мировые финансовые рынки.

Цель и задачи исследования: проанализировать банковский сектор страны с помощью коэффициентов ликвидности, подготовленных мировыми финансовыми институтами на основе статистики национальной экономики за последние десять лет, и определить новые пути расширения банковского финансирования.

Использованные методы исследования: в настоящем исследовании применялись аналитические методы с помощью абсолютных и относительных статистических показателей, агрегирования и группировки материалов, полученных в результате статистических наблюдений.

Информационная база исследования: данные национальных и международных финансовых институтов, интернет-ресурсы, законодательные акты, подготовленные государствами, разработка новых методов финансирования.

Ограничения исследования: невозможность регистрации форс-мажорных обстоятельств, изменения на политической арене затрудняют анализ влияния реформ на ликвидность.

Новизна и практические результаты исследования: на основе анализа ликвидности банковского сектора страны определены основные проблемы финансирования банковской деятельности и представлены методы повышения ликвидности и усиления надзора, разработаны способы снижения финансовых рисков коммерческих банков. .

Научно-практическая значимость результатов: с учетом состояния банковской системы полученные результаты могут быть использованы для повышения ликвидности банков страны и расширения источников фондирования.

Ключевые слова: ликвидность, финансирование, коммерческие банки, коэффициенты.

Farid Shahin Asgarli
Candidate for a degree at
Azerbaijan University of Economics

The role of financial markets in capitalization of the banking system and ensuring liquidity

Summary

The actuality of the subject: in the era of globalization, the integration of the world's economies has increased, and therefore the crises in individual countries are immediately having a negative impact on world financial markets.

Purpose and tasks of the research: to analyze the country's banking sector with the help of liquidity ratios prepared by world financial institutions based on statistics of the national economy for the last ten years and to identify new ways to expand bank financing.

Used research methods: In the present study, analytical methods were applied with the help of absolute and relative statistical figures, aggregation and grouping of materials obtained as a result of statistical observations.

The information base of the research: data of national and international financial institutions, internet resources, legal acts prepared by states, development of new financing methods.

Restrictions of research: the impossibility of recording force majeure, changes in the political arena make it difficult to analyze the impact of reforms on liquidity.

The novelty and practical results of investigation: on the basis of liquidity analysis of the country's banking sector, the main problems in financing banking activities were identified and methods for increasing liquidity and strengthening supervision were presented, ways to reduce financial risks of commercial banks were developed.

Scientific-practical significance of results: taking into account the state of the banking system, the results obtained can be applied to increase the liquidity of the country's banks and expand funding sources.

Key words: liquidity, financing, commercial banks, ratios.